

культури, не виключає її життєдіяльності, адже саме язичницька міфологія стала підґрунтям і складовою частиною віровчень всіх наступних типів релігій. Первинні зв'язки людини з природою та суспільством, відобразившись у цих віровченнях, певним чином видозмінюючись, часто були адаптованішими до конкретних умов сучасного життя людей.

І.Петрова* (м. Луцьк)

ХРИСТІЯНСЬКА ДУХОВНІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ПРИРОДА ТА ЗМІСТ

В релігієзнавчій літературі питання християнської духовності розроблено недостатньо. З цього приводу цікавим є аналіз християнської духовності у її зв'язку з ісихастською антропологією в дослідженні С.Хоружого. Проте, дефініція християнської духовності в цій праці відсутня, хоча сам термін вживається у вигляді синоніму ісихазму, який розуміється як її традиція і течія [Хоружий С.С. Аналитический словарь исихастской антропологии // Синергия. Проблемы аскетики и мистики Православия.- М., 1995.- С. 60]. Філософ стверджує, що в основу християнської духовності покладена ідея обожнення людини, набуття нею боголюдської природи. Відтак християнська духовність - це обожнення людини. Дане твердження є важливою методологічною засадою при дослідженні цього феномену. Акцентується діяльнісний аспект духовного досвіду аскези, розуміння останнього як безупинної праці самоперетворення, аутотрансформації, містичного досвіду трансцендентного і трансцендуючого спілкування.

Така "антропологічна" парадигма християнської духовності спрямована на подолання абсолютизації "екзистенціальної інтерпретації" релігійного досвіду, оскільки вона акцентує увагу саме на динамічності людської природи, можливості її трансцензусу.

В межах екзистенціональної традиції можна виокремити богословське розуміння духовності. Спроба аналізу духовного феномену християнства в його ісихастському варіанті під кутом зору екзистенціалізму належить І.Мейєндорфу. Богослов відмічав, що в основі духовного ідеалу ісихазму лежить ідея богоспрямованості людської природи. Онтологічним джерелом духовності людини є

---

* Петрова І. – пошукачка Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова.

наявність в ній особливої функції - "духовного розуму", що дає можливість безпосереднього досвіду Бога. Це дало підставу досліднику для твердження про наявність екзистенціональних елементів у православному спогляданні, відзначити його "екзистенціальну" забарвленість [Мейєндорф И.Ф. О Византийском исихазме // Вопросы истории русской средневековой литературы.- Л., 1974].

Дійсно, у внутрішньому релігійному досвіді можна віднайти певну "екзистенційну" глибину, проте питання про онтологічні засади внутрішнього світу людини у Мейєндорфа не одержало остаточного вирішення.

Серйозні дослідження феномену християнської духовності мають місце у вітчизняній релігійній філософії. Цю проблему порушував зокрема П.Юркевич, який виступив проти спроб раціоналізму звести всю духовність людини до мислення. Його "метафізика духовності" базується на біблійному вченні про серце. Юркевич виходить з того, що функція людського духу є вищою ніж розум, і вся глибина людського духу криється в серці людини. Серце, власне, є зосередженням духовного життя людини [Юркевич П. Серце та його значення у духовному житті людини // Вибране.- К., 1997.- С. 188].

Інший релігійний філософ М.Тарєєв розуміє духовність скоріше як божественне життя в людині [Тарєєв М. Цель и смысл жизни // Смысл жизни: Антология.- М., 1994.- С. 205]. Духовне життя ототожнюється ним з духовним удосконаленням, як своєрідний процес і внутрішній досвід. У В.Зеньківського духовність - це творча сила, що ентелехійно пронизує собою все життя людини, її душу і тіло, визначає нову якість життя і є основою її цілісності [Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии.- М., 1993.- С. 46].

Проблему духовності досліджував також і М.Бердяєв, який духовну основу людини виводив з наявності в ній божественного і богоподібного. Філософ дає визначення християнської духовності як боголюдського стану. Це єдина дефініція духовності у всій дослідницькій літературі з даної проблеми. Розуміння християнської духовності через поняття "природа людини" дало змогу Бердяєву виділити такі її особливості: 1) це духовність христологічна, тобто боголюдська; 2) вона утверджує особистість, свободу і любов; 3) невіддільна від долі світу, людства. В її основі покладено заповідь любові до Бога і ближнього.

Відтак змістовна наповненість духовності не буде повною , якщо її розглядати без врахування релігійної інтерпретації, поза

аспектом співвідношення людського та божественного, що має принципове значення для нашого дослідження. Якщо взяти до уваги розуміння духовності в богослов'ї, то у відношенні до людини вона є: ознакою унікальності людини як носія розуму; багатством і красою внутрішнього світу людської особистості; ступінню переображення (перетворення) людини божественною благодаттю [Бердяев Н.А. О назначении человека.- М., 1993.- С. 380].

Це означає, що феномен духовності в богослов'ї розглядається у взаємозв'язку природного та надприродного рівнів існування людини. Парадигма духовності в богослов'ї пов'язується з ідеєю теозису (обоження). У філософському трактуванні це означає трансцендування і перетворення людської природи на шляху здобування ("стягання") нею благодаті. Богословська традиція розглядає процес теозису через призму сотеріології. Тому тема християнської духовності бачиться як тема спасіння і спокутування.

Богослов М.Тарєєв, вживаючи поняття "духовне життя", джерело останнього вбачає в Богові. Григорій Палама під "духовним" розуміє тіло, яке перебуває під дією надприродного Божественного Духу. Обидва розуміння духовного аналогічні богословському визначенню християнської духовності як ствердження людської буттєвості в Богові. Виходить, що вона є "буття-в-Богові". Християнська духовність має боголюдську сутність, що визначає її особливості.

У зв'язку з цим постає проблема визначення її суттєвих ознак. Доповнюючи перелік особливостей християнської духовності, визначених Бердяєвим, вважаємо за необхідне звернути увагу на її перетворюючий характер. Для розв'язання даної проблеми ми маємо звернутись до християнської антропології, провідною ідеєю якої є ідея обоження тобто зміни (перетворення) "гріховної" природи людини в божественну. Обоження є метою духовного життя людини, а духовність виступає в ролі його динамічного аспекту. Відтак, духовність – не якість і не стан, а процес, енергійне вираження духовного життя.

Буттєвість людської особистості є категорією непорушною, хоча й відображає становлення людини. Людське буття та існування є постійною творчістю і безперервним процесом духовного творення людини.

Концепт духовності дозволяє виокремити поняття "духовне творення". В принциповому відношенні терміни "духовність" і "духовне творення" належать до одного синонімічного ряду, але в їх витлумаченні наявні деякі нюанси. Йдеться зокрема про особливе

вживання терміну "духовне творення", яке відбиває специфіку християнської духовності. Принципове значення при цьому набуває вияснення значення термінів "образ Божий" і "подоба Божа". Ці терміни, як онтологічні поняття, перебувають у певному співвідношенні між собою. Причому, якщо під "образом Божим" розуміється даність, вкладена в людину Богом, то поняття "подоба Божа" повинна тлумачитись як заданість, завдання духовного розвитку. Якщо брати до уваги духовність як процес, то це означає, що духовність є реалізацією в людині "подоби Божої". За своїм змістом духовне творення не є автоматичним процесом розвитку духовно-творчих потенцій людини, що здійснюється сам по собі. Цей процес має активно-творчий характер і передбачає, з одного боку, зусилля людини при досягненні богоподібності, а з іншого – діяльність Бога з надання людині цієї можливості через благодать.

Духовне творення можна виразити фразою "за подобою Божою". Саме в якості реалізації людиною духовно-творчих потенцій духовність і духовне творення збігаються і означають процес духовного розвитку.

Процес духовного перетворення починається з докорінною зміною свідомості і вимагає перебудови всієї людини (тіла і психіки), її природи. Богословська модель людини передбачає наявність конкретної установки свідомості людини щодо своєї природи. Цій установці притаманні динамічність та етичність. Динамічність її виявляється у вимозі активності, дії в пізнанні своєї сутності і перетворенні себе у відповідності з образом Божим. Етичність передбачає моральну оцінку себе, своїх вчинків, думок, дій у відповідності до морального ідеалу. Ключовим моментом установки свідомості християнина є спасіння. Це слово відображає головну реакцію християнської свідомості на природу людини, яка ушкоджена гріхом і вимагає зцілення. Установка свідомості на спасіння передбачає активність позиції людини у зміні свого буттєвого статусу і в такому значенні виступає як конкретна стратегія людського існування.

Спасіння, як установка свідомості, стосується безпосередньо особистісного буття людини, її самосвідомості, яка є функцією духу. Самосвідомість є тією духовною основою, що характеризує людину як особистість, визначає її духовне буття. Динамічним моментом свідомості є каяття (спокута) - вирішальний момент людського існування. Суть покаяння полягає у зміні. Найкраще його суть передає грецький термін *μετανοια*, що означає буквально "умозміна". Концепт спасіння передбачає зміну способу буття і означає процес духовного перетворення.

Наступним вирішальним етапом процесу духовного перетворення є розвиток установки покаяння у дію, конкретну тактику існування, принципово нову установку аутотрансформації - зміни людиною своєї власної природи. Це вимагає активних зусиль людини у боротьбі з негативними проявами власної природи і є процесом самотворення людини. Спокута гріхів через таїнство сповіді відкриває в процесі самотворення суттєвий аналітичний аспект: щоб боротися з пристрастями, необхідно їх досконало знати і вміти розпізнавати їх присутність у собі. Тому самотворення передбачає самоспостереження, самоаналіз власних вчинків, думок, психічних станів, самооцінку, тобто ретельну інтроспекцію, що є основою самопізнання. Це дає можливість витлумачувати самопізнання як особливий внутрішній "досвід себе".

Етико-психологічний аспект самопізнання передбачає пізнання власних психофізичних особливостей і аналіз мотивів діяльності й поведінки суб'єкта. Термін "мотив" включає в себе такі поняття як спонукання, потяг, прагнення. І хоча є відмінність у відтінках значення цих термінів, всі вони вказують на динамічний момент устремління дії. В богослов'ї загальноприйнятий термін "мотив" замінюється терміном "енергія" і означає актуальний почин руху, перший імпульс. Християнство особливу увагу приділяє аналізу цих імпульсів, енергій людини, що є внутрішніми спонуками діяльності. Енергії визначають мотиваційну (енергійну) спрямованість особистості, створюють енергійну проекцію людської істоти, "енергійний образ людини".

Завданням самопізнання як внутрішнього "досвіду себе" є усвідомлення і аналіз свого енергійного образу, тих стихій буття, що його породжують, і, відповідно, активне подолання їх проявів - пристрастей як устремління на щось негативне (предмет, стан, положення).

Термін "самопізнання" у змістовному значенні близький поняттю "кордоцентризм", оскільки означає пізнання свого "енергійного серця", пізнання на рівні глибинної, онтичної свідомості, за допомогою якої людина проникає у трансцендентний суб'єкт свого існування. Отож, самопізнання є водночас процесом самозанурення, самоконцентрації особистості у свій екзистенційно-духовний центр, реальне "Я".

Логіка викладу потребує з'ясувати питання, що являє собою процес внутрішньої самоконцентрації, самозанурення, якому відповідає філософський термін "кордоцентризм" (від "*cor*" або "*kardia*" - серце). У філософському розумінні даний термін означає,

власне, процес занурення особистості у свій екзистенційно-духовний центр, якому відповідає богословсько-філософське поняття "серце". Сакральний смисл терміну "кордоцентризм" зводиться до подолання нецільності людської істоти через організацію всіх її енергій у єдність – необхідну умову для поєднання з енергією Бога.

Предметом пізнання у внутрішньому досвіді самозаглиблення є пізнання-переживання своєї духовної засади, відчуття власної змістовної приналежності до духовного буття. Йдеться насамперед про потенційну можливість людини сягнути глибин свого внутрішнього буття, підвалин самосвідомості.

Внутрішній досвід самозаглиблення передбачає вже дію інших, відмінних від звичайних, механізмів роботи свідомості. Особливе місце при цьому належить процесу центрування свідомості у екзистенційно-енергійний центр - "серце". Богословським еквівалентом даного процесу є поняття "зведення ума в серце". Це специфічна операція звернення свідомості ззовні всередину, яка полягає у позбавленні розуму права бути головною силою, відірваною від цільної людини. Процес зведення ума в серце передбачає поєднання розумових та інших душевних сил-енергій (почуття, волі) в єдність - єдину енергійну структуру людини "умо-серце". В кінцевому результаті це досягнення особливого духовно-енергійного стану, нового, надприродного способу існування, що є необхідною умовою обоження.

Така "духовна робота" передбачає "роботу серця" і "роботу розуму". Перша полягає у самозбиранні людини. Це робота особливого "синтетичного" характеру: вона здійснюється не якоюсь однією із здатностей людини, а всім її єством. До неї залучається весь зміст людини, і весь він має зазнати в ній докорінного перетворення.

Тепер розглянемо збирання розуму, який належить зібрати з розсіяння і звести до єдиного внутрішнього центру людини, в "серце". Поряд з розумом як природною здатністю, Палама розрізняє ще й інший розум – надприродну здатність людини спрямовуватися до Бога і входити в єднання з ним. Якщо "серце" є здатність людини збирати всю себе в єдиний внутрішній центр, то "розум" в цьому разі означає здатність людини підноситись над собою, входити в енергійне єднання з Богом, набувати божественного буття. Такий шлях єднання з Богом і є "обоження". Він постає як двоєдиний процес самозбирання і благодатного самоперевершення людини. Обоження, або духовне творення, є онтологічним і

динамічним процесом.

Теза про активну роль людини в духовному процесі пов'язана з тезою про Божу благодать, яка духовно перетворює людину. І хоча в богослов'ї стверджується роль особистих сил і можливостей людини в процесі духовного вдосконалення, проте особливо підкреслюється значення благодаті в цьому.

Необхідною умовою для дії благодаті Святого Духа є досягнення відкритості душі - особливого душевного стану, який досягається через боротьбу з пристрастями і означає, власне, безпристрасність. Діяльним чинником процесу духовної трансформації (обоження) виступає "умна молитва", яка робить внутрішній досвід самоконцентрації містичним актом.

Благодать не здійснює сама усієї роботи обоження, перетворення людини і не примушує волю людини до співучасті в цій роботі - така співучасть може бути лише абсолютно вільною. Тому в процесі обоження є дві рушійні сили. Така співпраця людської волі і божественної благодаті є "синергія" (співучасть). Звідси "синергійний" характер процесу духовного творення, який виступає як поєднання двох складових: самоперетворення і співтворчості (синергії). Можна виділити такі особливості християнської духовності – синергійність і творчість.

Методологічною основою у виявленні суті і змісту християнської духовності є розуміння процесу духовного пізнання людини як "богопізнання". На цій підставі можна дати таке визначення: *християнська духовність – це процес богопізнання, духовне творення людини, її обоження.*

Проте лишається відкритим при цьому питання про зміст християнської духовності. На основі аналізу процесу духовного творення людини вважаємо можливим виділити такі елементи змісту: формування християнського світогляду, його інтеріоризація у внутрішній релігійний досвід особистості; зміна свідомості; самоперетворення (аутотрансформація); синергія (енергійне поєднання з Богом); трансформація ества людини (переображення) як заключний етап процесу обоження. Християнська духовність перебуває в єдності і взаємозв'язку елементів, що забезпечують її життєздатність як цілого.

Значне місце в методиці духовного творення належить волі людини. Воля розуміється як бажання і зусилля чинити зміну у середині нас і поза нами. Саме через волю здійснюється реалізація духовної потенції особистості, оскільки воля є зосередженням нашої особистості. Вольовий метод передбачає концентрацію зусиль

людини у "стяжанні" нею Божої благодаті на шляху духовного преображення. Цим самим стверджується можливість досягнення духовності, реальне набуття благодаті не тільки у чернецтві, а й у "миру".

Дана теза має принципове значення для характеристики християнської духовності, оскільки відкриває можливість реалізації духовного творення (обожнення) через відповідний спосіб життя для кожної людини безпосередньо в умовах соціальної реальності, "обожнення" - не стільки ідея, догма, а перш за все - факт внутрішнього життя. Відтак мова йде про формування особливого внутрішньо-духовного осередку особистості, а не про її соціальну відокремленість, до якої начебто веде християнський спосіб життя.

Християнська духовність передбачає напружену духовну роботу людини над собою, що спрямована безпосередньо на здобування духовно-нової якості особистого існування та духовного перетворення буття взагалі.

Основу християнського життя складає духовна діяльність. Складовими християнського духовного життя, як системи, є життя для Бога й божественне життя в людині. Змістом першого є вічне життя, "життя в Богові". Божественне життя в людині - це духовне удосконалення, залучення до божественної любові. Зміст останнього найкраще передає вимога: "Отож, будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!" (Мт. 5:48). Духовне життя як божественне життя в людині дане їй і вимагає духовного удосконалення, дії. Християнська духовність, як процес, має діяльнісну основу, якою є Дух Святий (Рим. 8:14; 1 Кор. 3:16). Якщо саму діяльність розуміти як спосіб існування і спосіб буття, то виходить, що *християнська духовність є способом існування християнина*.

Християнська духовність є важливим фактором людинотворення. Її слід розглядати як духовне творення особистості, розвиток духовно-творчих потенцій людини, її обожнення. Особливістю її є те, що, поряд з діяльністю благодаті, вона передбачає активність людської волі і розуму, діяльність самої людини на шляху її духовного перетворення. Вона має боголюдський зміст, що виявляється у синергійній діяльності людської особистості з Абсолютною Особистістю. Все це надає їй практично-дійового, творчого характеру і дає можливість вважати християнську духовність активною парадигмою духовного життя.